

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Философски факултет

Катедра Политология

Димитър Асенов Ганев

**Политически и институционални фактори в
процеса на изготвяне и приемане на българската
Конституция (1990-1991)**

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по специалност политология

Научен ръководител:

проф. д.п.н. Георги Карасимеонов

София, 2016 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита на заседание на Катедрен съвет на Катедра "Политология" при Философски факултет на Софийски университет "Св. Климент Охридски" на 2016 г.

Дисертационният труд е с обем от 328 страници, като включва увод, четири глави, заключение, пет приложения и библиография.

Библиографията включва 124 източника, като 83 от тях са на български език и 42 на английски.

Ключови думи: Конституция, трансформация, Кръгла маса, Велико народно събрание, България, демокрация, тоталитаризъм, социализъм, дебат.

Съдържание на дисертационния труд

Увод --- 5

Първа глава. Началото на трансформацията --- 24

1.1. Горбачовата „перестройка“ и разпадането на СССР --- 25

1.1.1. Опитът за "ускорение" с икономически реформи --- 26

1.1.2. Политиката на „гласност“ --- 27

1.1.3. Външната политика с „ново мислене“ --- 29

1.1.4. (Не)успехът в политическите реформи --- 31

1.2. Разпадът на режимите в Централна и Източна Европа --- 34

1.2.1. Полската „Солидарност“ --- 36

1.2.2. Чехословашкото недоволство --- 39

1.2.3. Унгарският разпад --- 42

1.2.4. Случаят на Германската демократична република --- 45

1.2.5. Румънската кървава революция --- 47

1.3. Крахът на българския социализъм --- 48

1.3.1. Спецификите на българския социализъм в източноевропейски контекст --- 49

1.3.2. Икономическите проблеми --- 50

1.3.3. Политическите проблеми --- 52

1.3.4. Съветската „перестройка“ и последиците за България --- 53

1.3.5. Българският отговор на „перестройката“ - Юлската концепция от 1987 г. -- - 55

1.3.6. Появата на българското дисидентство --- 57

1.3.7. Оставката на Тодор Живков --- 63

Втора глава. Кръглата маса --- 69

2.1. Пътят към българската кръгла маса --- 69

2.1.1. Управляващият лагер --- 70

2.1.2. Опозиционният лагер --- 73

2.1.3. Кръглата маса като институция на прехода --- 76

2.2. Международен контекст на българската кръгла маса --- 78

2.2.1. Първата кръгла маса в Полша --- 79

2.2.2. Унгарският модел на Кръгла маса --- 80

2.2.3. Чехословашкият опит --- 82

2.2.4. Особеният случай на Германската демократична република ---	83
2.2.5. Приносът на кръглите маси ---	84
2.3. Политическата геометрия на българската кръгла маса ---	85
2.4. Българската кръгла маса - документи и дискусии ---	91
2.4.1. Кръглата маса от гледна точка на приетите споразумения ---	91
2.4.2. Кръглата маса от гледна точка на отношението ѝ към бъдещата конституция ---	101
2.4.3. Дискусиите между участниците по основните политически институции ---	107
2.4.3.1. Идеите и предложенията за Великото народно събрание ---	107
2.4.3.2. Идеите и предложенията за парламента ---	110
2.4.3.3. Идеите и предложенията за президентската институция ---	111
2.4.3.4. Идеите и предложенията за правителството ---	114
2.4.3.5. Идеите и предложенията за съдебната система ---	115
2.4.3.6. Идеите и предложенията за конституционния съд ---	116
2.5. Оценката за Кръглата маса ---	116
Трета глава. Дейността на VII-то Велико народно събрание ---	120
3.1. Пътят към изборите за VII-то Велико народно събрание ---	121
3.2. VII-то Велико народно събрание ---	124
3.2.1. Изборите за VII-то Велико народно събрание ---	124
3.2.2. Великото народно събрание по пътя към Конституцията ---	128
3.2.3. Великото народно събрание и предизвикателствата около Конституцията --	- 131
3.2.4. Нормативната основа за изготвянето на българската Конституция ---	135
3.3. Конституционните дебати ---	137
3.3.1. Преамбюлът ---	139
3.3.2. Ролята на държавата ---	142
3.3.3. Основните права на гражданите ---	144
3.3.4. Собствеността и икономическите отношения ---	147
3.3.5. Народното събрание ---	149
3.3.6. Президентът ---	151
3.3.7. Великото народно събрание ---	154
3.3.8. Съдебната власт ---	155

3.3.9. Местната власт ---	157
3.3.10. Конституционният съд ---	160
3.3.11. Официалният език ---	161
3.3.12. Стилът и обемът ---	163
3.3.13. Религията ---	164
3.3.14. Герб и химн ---	165
3.4. Индивидуално или колективно конституционно творчество ---	166
Четвърта глава. Политически и институционални фактори формирали българските конституционни текстове ---	168
4.1. Международен и исторически конституционен контекст ---	169
4.2. Политически и институционални фактори ---	170
4.2.1. Структурата на четвъртата българска конституция ---	171
4.2.2. Формата на държавно управление ---	172
4.2.3. Преамбюлът ---	174
4.2.4. Глава първа. Основни начала ---	175
4.2.5. Глава втора. Основни права и задължения на гражданите ---	178
4.2.6. Глава трета. Народното събрание ---	181
4.2.7. Глава четвърта. Президент на републиката ---	183
4.2.8. Глава пета. Министерски съвет ---	188
4.2.9. Глава шеста. Съдебна власт ---	189
4.2.10. Глава седма. Местно самоуправление и местна администрация ---	191
4.2.11. Глава осма. Конституционен съд ---	192
4.2.12. Глава девета. Изменение и допълнение на Конституцията. Приемане на нова Конституция ---	193
4.2.13. Глава десета. Герб, печат, знаме, химн, столица ---	195
Заклучение ---	197
Приложение I ---	201
Приложение II ---	205
Приложение III ---	214
Приложение IV ---	238
Приложение V ---	264
Библиография ---	321

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност и значимост на проблема

От подписването на четвъртата българска конституция, темата за основния български закон съпътства неотклонно политическия ни процес в последния четвърт век. Не един политически лидер или политическа партия са предлагали решения на определени проблеми именно чрез поправки в Конституцията или създаването на изцяло нов основен закон. Бившият държавен глава Желю Желев неведнъж е изразявал своето предпочитание за нова конституция, която да установи президентска република в България, а идеите му срещат подкрепа, и дори се надграждат и от други политици и общественици.

В последните години се говореше, както от граждански активисти, така и от политици, за своеобразен рестарт на системата. Тази тема стана особено актуална около зимните и летните протести през 2013 г. Доминиращото мнение бе, че статуквото не може да бъде променено като се смени едно правителство с друго, а трябва да се търси цялостна смяна на системата. Гражданските настроения срещу политическото статукво предполагаха радикална промяна във фундамента, в конституционния модел. Идеите за свикване на ново Велико народно събрание и изработването на нова конституция се превърнаха в политически фон. Те съпътстваха повечето политически битки и често бяха своеобразно състезание за това кой ще предложи по-радикална промяна на политическия модел.

Най-важните политически събития в страната ни през последния четвърт век, като влизането в НАТО и ЕС, ни задължаваха да променяме текстове от основния ни закон.

Конституционните поправки бяха с висок политически залог и за настоящото управление. Поставяйки съдебната реформа като един от приоритетите на правителството, битката за промяна на Конституцията се превърна в един от най-важните въпроси.

Нерешените проблеми, високият градус на обществено напрежение, настроенията срещу политическия елит като цяло могат да ни бъдат гарант, че и в

следващите години дебатът за промени в основния ни закон или приемането на изцяло нова конституция няма да се изчерпи.

Интересът ми към темата е породен най-вече от значимостта на българската конституция, която поставя фундамента за развитието на политическия процес в страната ни в последните 25 години. Основният закон от 1991 г. изгражда институционалната архитектура на демократична България, а в крайна сметка няма нищо по-важно за една държава от нейното устройство. Важността на българския конституционен продукт неизменно ни връща към основанията и факторите, които са изиграли роля за създаването на четвъртата българска конституция.

Въпреки множеството критики, които е понасяла българската конституция от самото ѝ създаване до днес, ние няма как да не обърнем внимание върху позитивните резултати, които основният закон ни дава. На първо място, Конституцията от 1991 г. успява да съчетае в себе си националната традиция и най-новите тенденции в развитието на европейския конституционализъм (Близнашки 2009: 118). На второ място, конституцията не бе замислена и не се доказва като преходна (Ананиева 2011: 63). На трето място, Конституцията от 1991 г. поставя България на либерално-демократични релси и установява работеща парламентарна демокрация в страната ни. На четвърто място, конституционният продукт означава скъсването с тоталитарното минало. На пето място, четвъртата българска конституция създаде надеждни гаранции за демократично управление на страната (Танчев 2003: 103). Конституционните текстове имат роля и в регулирането на междуетническите отношения в страната ни, които към момента на подписването на основния ни закон са с висок градус на напрежение. Именно Конституцията от 1991 г. създава предпоставки България да поеме своя път към европейското семейство. Основният ни закон успява да гарантира политическия плюрализъм, както и свободата на мнението. С приемането на нова конституция в страната ни се създават и условия за свободни икономически отношения.

Не можем да пропуснем и някои негативи, които носи след себе си българската конституция. Често легитимността на основния закон е поставяна под въпрос. Обвиненията, че това е конституция, създадена от бившите комунисти, които имат мнозинство във VII-то Велико народно събрание не спират и до днес. А обвиненията в

манипулации и фалшификации при изборите за ВНС също нанасят удар върху конституционната легитимност. Въпреки това конституцията постепенно натрупва достатъчно легитимност в нейното практическо приложение (Smilov 2009: 3). Някои заложили институционални конфликти също могат да се търсят в конституционната архитектура, като конфликтът между президент и Министерски съвет, както и устройството на съдебната власт, което създава проблеми и до днес.

Конституционният проблем в българската научна литература е централно засяган от конституционни юристи като Евгени Танчев, Емилия Друмева, Стефан Стойчев, Георги Близнашки, Мартин Белов и много други. Но в политологичната научна литература темата за четвъртата българска конституция е по-скоро периферно засяган въпрос. Мотивацията ми да поставя конституционния проблем като централен в дисертационния ми труд е породен именно от слабия изследователски интерес към основния ни закон от 1991 г., което контрастира силно с реалното му политическо значение. Това определя и предмета на дисертационния труд: факторите, които оказват влияние при изготвянето и приемането на българската конституция. Обектите на изследване са три: 1) Кръглата маса, създаваща рамката на институционалното устройство на демократична България; 2) Седмото Велико народно събрание като институционален орган, правещ възможно приемането на конституционния текст от 1991 г.; 3) Българската конституция като политически документ.

2. Цели и задачи на изследването

Дисертационният труд си поставя за цел да отговори на един научен дефицит в българската политологична научна литература, а именно поставянето на конституционния проблем като централен. Основна цел в дисертационния труд е да се проследи процеса по конструирането на модерната българска демократична система от свикването на българската Кръгла маса до приемането на четвъртата българска конституция през юли 1991 г. Въз основа на изследване върху историческа литература, мемоаристика, полититологична литература, както и анализ на стенографски протоколи от Кръглата маса и VII-то Велико народно събрание, се търси отговор на въпроси, свързани с политическите и институционалните фактори при изготвянето и приемането на четвъртата българска конституция.

На базата на проведения анализ в заключението на дисертационния труд се търси отговор на следните изследователски задачи:

1. Предпоставките за разпадането на комунистическия режим в България са както външни, така и вътрешни. Има ли отношение опитите за реформиране на социалистическата система от Москва, недоволството в страните от Централна и Източна Европа за краха на социализма в България и за започналия процес на конституционна реформа веднага след това?

2. Политическите и икономически проблеми на страната ни също са съществен фактор за крайния резултат. Каква роля имат последните няколко години от управлението на Тодор Живков за структурирането на българския политически живот след демократичните промени?

3. Кръглата маса в България е привнесен институционален модел от другите централноевропейски държави. Но има ли българската Кръгла маса своите специфики?

4. Предметът на обсъждане на кръглите маси в държавите от Източна Европа е различен. Участниците на Кръглата маса взимат решение за свикване на Велико народно събрание и изготвяне на нова конституция. Има ли този форум принос към окончателните конституционни текстове от 1991 г.?

5. България тръгва по собствен, специфичен път на преход. Избраният от България модел е бързо приемане на нов основен закон, който да формира политическата система и да даде рамка на изграждащите се обществени отношения в демократична среда. Унгарският модел е обратен на българския. Унгарците направиха необходимите частични промени в старата си конституция и създадоха нова чак през 2011 г., когато обществените отношения бяха вече формирани, а проблемът със собствеността беше решен. Защо България избира този модел и какви са предимствата и недостатъците му, погледнато от днешна гледна точка?

6. Днес гледаме на приемането на българската конституция от 1991 г. като на логична стъпка, предвид трансформацията която претърпява страната ни от една политическа и икономическа система в друга. Но предопределен ли е пътят по който България поема след оставката на Тодор Живков, а именно към бързото приемане на нова конституция?

7. Има ли предварително начертани сценарии за пътя по изготвяне и приемане на българската конституция от 1991 г. или новият ни основен закон е следствие от стихийен политически процес?

8. В дебатите както на Кръглата маса, така и в VII-то Велико народно събрание, преговорите се водят между представители на определени политически субекти. В конституционния дебат има ли предварително начертани партийни линии, които се следват неотклонно от представителите на политическите сили, или в изготвянето на конституционните текстове значение имат и чисто индивидуалните позиции на отделни политици?

9. Можем ли да говорим за неформален процес по изготвяне на българската конституция, който далеч надхвърля периода на съществуване на VII-то Велико народно събрание?

10. Влизането в сила на четвъртата българска конституция е факт само година и половина след оставката на генералния секретар на Българската комунистическа партия Тодор Живков. Има ли отражение тоталитарното минало върху духа, структурата и конкретните текстове на основния ни закон?

11. Целта на една конституция е да формира институционално устройство на една държава за години, а понякога и за десетилетия напред. В този смисъл, в процеса на изготвяне на българския основен има ли чисто конюнктурни политически интереси, които съответстват единствено на тогавашната политическа ситуация, но в крайна сметка се залагат в четвъртата българска конституция?

Поради тези съображения структурата на дисертацията е в четири глави. В първата се разглеждат предпоставките и процеса на разпад на социализма в България и значението му за развитието на политическия процес в страната след демократичните промени. Във втората глава вниманието се спира върху институцията на Кръглата маса, като се акцентира върху дебатите относно институционалното устройство на демократична България, както и влиянието на подписаните споразумения върху конституционните текстове от 1991 г. В третата глава основен обект на изследване е VII-то Велико народно събрание и конституционните дебати в него. В четвъртата глава се дава политически прочит на четвъртата българска конституция.

Основната изследователска хипотеза на дисертационния труд е, че приемането на българската конституция е продължителен процес, отиващ отвъд рамките на конституционните дебати в VII-то Велико народно събрание. Процесът започва с оставката на генералния секретар на Българската комунистическа партия Тодор Живков, преминава през преговори и приети споразумения на Кръглата маса, както и през конституционни дебати в рамките на VII-то Велико народно събрание. За крайния конституционен продукт съществена роля играе както българската Кръгла маса, така и съпътстващия го политически процес. Съществува наличие на тясна връзка между българската Кръгла маса и VII-то Велико народно събрание, което се верифицира в хода на дисертационния труд.

3. Методи на изследването

За целите на дисертационния труд се използва интердисциплинарен и комплексен подход. Водещ изследователски метод е историческият институционализъм предвид факта, че той позволява да се проследи в дълбочина ролята на Кръглата маса и VII-то Велико народно събрание в процеса на изготвяне и приемане на четвъртата българска конституция.

Другите изследователски методи използвани в дисертацията са следните: критически дискурсивен анализ на съдържанието на политически документи и политически речи. Чрез този метод се добива представа за основните позиции на различни политически фигури, за техните виждания за институционалното демократично устройство. Те до голяма степен оформят и рамката на конституционните ни текстове.

Сравнителният политико-исторически анализ дава възможност да поставим България в един по-общ процес на трансформация, който се осъществява през този период в Централна и Източна Европа.

Сравнителният институционален подход ни позволява да открием общите черти и да откروим българските специфики на Кръглите маси.

Ограниченията на предмета на дисертационния труд произтичат от фокуса върху българския конституционен текст от 1991 г. и процеса по неговото изготвяне. Целият

процес на началния етап на трансформация на една система в друга е особено обемен и заради това не са засегнати важни области като: структурирането на българската партийна система, българският преход, конституционно правен анализ, сравнително конституционно право.

4. Основни резултати от дисертационното изследване

Факторите при изготвянето и приемането на българската конституция

В дисертационния труд са открити два вида фактори, които имат основно значение за приемането на българската конституция от 1991 г. На първо място, това са политическите фактори, които влияят върху процеса. В най-общ план те са както външнополитически, така и вътрешнополитически. Разпадането на социалистическия блок в края на 80-те и началото на 90-те години на XX в. е основният политически фактор, който оказва влияние върху последващите решения и действия по изготвянето на нов основен закон. Без наличието на тези процеси, зададени отвън, не би се стигнало да изготвянето на нова демократична конституция.

Съществен политически фактор върху първоначалните решения на основните два политически субекта, в първите месеци след промяната, са действията на страните от Източния блок, които са част от същия процес. Свикването на кръгли маси в Полша и Унгария, както и решението да се върви към съществени политически промени с реформи в конституционните текстове оказва силно влияние върху действията на българските политици.

Като политически фактор се откроява и самият политически процес, както преди оставката на Тодор Живков, така и в месеците след нея. Именно заради това е отделено сериозно внимание на този процес в първа и втора глава на дисертационния труд.

Друг основен политически фактор за стартирането на процеса на изготвяне на нов конституционен документ са силните обществени искания за ревизия на конституционните текстове от 1971 г. На един от най-мощните опозиционни митинги на 14 декември 1989 г. основно искане на протестиращите е именно премахването на

чл. 1 от Конституцията на Народна Република България, регламентиращ монополното положение на Българска комунистическа партия в политическия живот на страната. Новосформираната към този момент опозиция, която се влияе силно от обществените настроения на улицата, искайки да стане техен институционален изразител, прегръща идеята за отмяна на определени конституционни текстове от действащия към този момент основен закон. Това отваря вратата за дискусии за изработването на изцяло нова демократична конституция.

Към политическите фактори спадат и ситуационните фактори, които направляват политическия процес. Именно поради този факт в дисертационния труд се проследява паралелно и политическият процес, от оставката на Тодор Живков, до деня на подписването на четвъртата българска конституция.

Двата основни институционални фактора в процеса на изготвяне и приемане на българската конституция са българската Кръгла маса и VII-то Велико народно събрание. На първо място, именно на Кръглата маса се взима решението за свикването на ВНС, което да изработи нов основен закон. На второ място, дискусиите на форума, както и приетите с консенсус споразумения стават фундамент и задават рамката, върху която стъпват голяма част от конституционните текстове приети през 1991 г.

Основни изводи

На първо място, горбачовата „перестройка“ и процесът на разпад в Източния блок в края на 80-те години на XX в. оказват решаващо влияние и на комунистическия режим в България. Крахът на българския социализъм не е следствие на обществен натиск и силно дисидентско движение, както е в страните от Централна Европа. Датата 10 ноември, която днес се счита за началото на прехода към демокрация и пазарна икономика е вътрешнопартиен преврат в редиците на БКП, с подкрепата на съветското ръководство. Въпреки това, процесите в другите страни от Източния блок дават да се разбере, че това няма да е поредната смяна на един комунистически лидер с друг, а начало на трансформацията на една система в друга.

На второ място, в края на 80-те години на XX в. България се намира в тежка външнополитическа изолация. Кампанията за преименуването на българските турци,

добила името „възродителен процес“, се превръща в повод за дипломатически натиск от голям брой западни страни. Налице е недоволство и от страна на СССР. Хроничните дефекти на социалистическата икономика започват да дават своите резултати още в средата на 80-те години. Изкуственото поддържане на системата и липсата на по-смели реформи пък вкарват страната в дългова спирала. Умората от дългогодишното управление на Тодор Живков също дава недвусмислен ефект. Отъждествяването на властта му със застой е автоматично. А това е в тежък дисонанс с процесите в Съветския съюз, за които българите вече имат достатъчно информация, благодарение на горбачовата гласност. Не остават скрити за българската общественост имената на Лех Валенса, Вацлав Хавел и др. Осъзнаването на необходимостта от промяна е огромна. Въпреки това, БКП продължава да бъде силно интегрирана в българското общество. Партията има почти един милион членове в навечерието на промяната. Вкоренена е във всички държавни институции и държи лостовете на силовите структури. Нещо повече, смяната на върха в БКП зарежда с политически капитал новото ръководство, легитимирайки го като реформаторско. В същия момент в страната ни няма силно опозиционно движение. Налице е слаба и разкъсана мрежа от дисиденти, без разпознаваемост в обществото и липса на какъвто и да е ресурс. Тези изходни позиции в края на 1989 г. са съществени фактори, които имат огромно значение при развитието на българския политически процес в следващите години на прехода.

На трето място, със свикването на Кръглата маса, България се вписва в един по-мощен процес на институционализация на демократичната промяна, посредством политическа иновация, какъвто е споменатия форум. Кръглата маса е привнесен модел от другите страни от Централна и Източна Европа, където тази институция вече е дала своите резултати.

На четвърто място, българската Кръгла маса има своите специфики. Крайният резултат от преговорите между управляващи и опозиция е различен. Освен подписаните споразумения, представителите на управляващите и опозицията стигат до консенсусно решение да проведат избори за Велико народно събрание, което да изготви нова, демократична институция. Влиянието на Кръглата маса не свършва дотук. Както дебатите, така и текстовете на приетите споразумения формират рамката на бъдещия ни основен закон. Стъпвайки върху този нормативен фундамент Великото

народно събрание успява да обогати сериозно конституционните идеи, представени от участниците на Кръглата маса.

На пето място, още в първата година след промяната България избира свой собствен, специфичен път на преход, чрез бързи политически промени, намерили израз в българската конституция от 1991 г. Корените на този уникален за Източна Европа модел могат да се търсят още в зараждането на дисидентското движение в България, чиито основни искания за промени са концентрирани изцяло в политическата сфера.

Политиката недвусмислено има приоритет над икономически реформи както в политическия елит, така и сред обществените настроения. Основните лозунги и послания на протестиращите в първите месеци след оставката на Тодор Живков са именно политически. Тук трябва да отбележим както настояванията за незабавна отмяна на чл. 1 от Конституцията от 1971 г. на митинга на 14 декември 1989 г., така и националистическите вълнения в големите български градове, изразяващи несъгласие с отмяната на „възродителния процес“.

За сметка на това, икономическата проблематика остава на заден план. Фактически до приемането на българската Конституция през юли 1991 г. за икономически реформи почти не се говори. Това недвусмислено отделя България от пътя, който избират други централноевропейски държави, а именно на бързи икономически реформи и последващо съсредоточаване върху изработването на нова конституция. Забавянето на промените в стопанската сфера нанасят тежък удар на българската икономика, чието възстановяване започва десетилетие по-късно.

На шесто място, специфичният български модел, различен от този на централноевропейските страни, не е предопределен. Няма предварително начертан сценарий или стратегия и от двата основни политически субекта към онзи момент. По-скоро става дума за стихийен, хаотичен процес, влияещ се силно от политическата конюнктура и от текущи събития и фактори. За това недвусмислено говори фактът, че при свикването на българската Кръгла маса дори не присъства идеята за свикване на Велико народно събрание, което да изработи нова конституция. В преговорите на форума се засягат в огромната си част въпроси от политическата система, които имат конституционен характер и именно поради тази причина, на дневен ред идва идеята за изцяло нов основен закон.

На седмо място, преговорите по реформите на политическата система обсъждани на Кръглата маса, както и конституционните дебати в VII-то Велико народно събрание също нямат предварително начертани сценарии, нито следват ясни партийни линии. Съществен фактор за това е все още неструктурираният политически процес към този момент. От една страна, в БСП още в началото на 1990 г. се създават няколко вътрешнопартийни фракции, които често имат коренно противоположни политически виждания с други вътрешни лагери и нерядко различни позиции от тези на официалното ръководство. Нещо повече, с цел да подсилят редиците си, социалистите привличат в своите редове видни български интелектуалци, както в квотата си на Кръглата маса, така и във Великото народно събрание. Това са хора, които трудно могат да се поддават на строга партийна дисциплина и често изразяват свое собствено мнение. От друга страна, СДС към този момент е рехавя коалиция от множество партии и обществени организации. Лидерите на отделните партии невинаги се съобразяват с координационния съвет на коалицията. Твърде често изразените мнения са лични и то по основни въпроси. А в хода на конституционните дебати в VII-то Велико народно събрание в СДС настъпва разцепление, което напълно разрушава каквато и да е обща политическа линия между партийното ръководство и представителите им в парламента.

В този смисъл, преговорите по политическата система, както и дебатите по конституцията във Великото народно събрание не са единствено плод на колективно политическо творчество, а доста често са продукт и на индивидуални политически позиции, несъобразени с линията на партийното ръководство.

На осмо място, с приемането на 12 юли 1991 г. на четвъртата българска Конституция завършва един неформален процес по изготвянето ѝ. Но този процес не съвпада с мандата на VII-то Велико народно събрание. Той започва още със свикването на българската Кръгла маса. Работата на ВНС е фактическо нейно продължение. За това съществена роля играе сравнително близкото, като пропорция и хора, представителство на Кръглата маса и впоследствие в VII-то Велико народно събрание.

На девето място, един по-задълбочен прочит на Конституцията ни показва съвсем ясно, че изготвянето и приемането на българския основен закон не е кабинетно дело. То е повлияно изключително силно от политическата ситуация както по света,

така и у нас. Краткият времеви период от разпада на социализма, до подписването на новата конституция оказва своето влияние върху текстовете от основния ни закон. Не малка част от заложените членове и алинеи са попаднали там като отрицание на комунистическото минало и като опит да се зложат максимални гаранции, че този модел на управление няма да се повтори отново. Последствията от „възродителния процес“ оказват съществено влияние върху конституционната ни уредба. Политическата конюнктура към онзи момент също дава своето отражение върху облика на Конституцията на Република България от 1991 г. Фактор при формирането на конституционните ни текстове е западноевропейския конституционен опит. По това ясно личи пътят, който е избрала България, а именно към либерална демокрация от западен тип.

5. Научни приноси в дисертационния труд

- По традиция Кръглата маса се разглежда като фактор за демонтажа на тоталитарната система, а в дисертационния труд се подчертава и градивната роля, която форума има за българската конституция. Задълбочено е изследвана връзката между Кръглата маса в България и Конституцията на Република България от 1991 г. Проследява се влиянието, което имат дискусиите и приетите споразумения от представители на Кръглата маса и по какъв начин те дават отражение върху конституционните текстове на основния ни закон от 1991 г.
- Поставянето в политологичен текст на проблема за българската конституция от 1991 г. в центъра на един институционален и политически процес.
- Анализирани са конституционният дебат от VII-то Велико народно събрание, като тематично са обособени основните спорни моменти и тяхното влияние върху приетия през 1991 г. конституционен текст.
- Доказва се, че освен волята на парламентарно представените политически сили, често процесът на конституционно творчество е силно повлиян от индивидуални политически позиции на отделни политици, без те да са били съгласувани предварително или да са били вследствие от предварително зададена партийна линия.

- Конституцията от 1991 г. е централно анализиран проблем от множество конституционни юристи. В настоящия дисертационен труд е изготвен задълбочен политически анализ върху четвъртия ни основен закон.

6. Списък на научните публикации свързани с темата

„Формирането на новата политическа система в България и ролята на Кръглата маса“, сп. Политически изследвания, бр. 1-2, стр. 133-143, март 2011 г.

„Българският политически проект за демокрация, обсъждан на Кръглата маса“, сп. Демокрация, ценности и идентичност, май 2012 г. Университетско издателство "Паисий Хилендарски"

„Предпоставки за свикването на българската Кръгла маса“, сп. Реторика и комуникации, октомври 2013 г.

"The Bulgarian Round Table And Its Contribution To the Constitution of 1991", ENRS, Remembrance and Solidarity, Studies in 20th Century European History magazine, no. 3, June 2014

„Политически и институционални фактори при изготвянето и приемането на българската конституция“, сборник „25 години българска конституция“, 2016 г. Народно събрание на Република България (в печат)